

9. Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

9.1. Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο

Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο αποτελεί το σύμβολο εξόδου του παιδιού από το βασικό πυρήνα της οικογένειας. Η αρχή της σχολικής φοίτησης αποτελεί ένα σημαντικό σταθμό στη ζωή τόσο του παιδιού όσο και των γονέων του, καθώς αρχίζει μια νέα περίοδος για την εξέλιξη της ζωής του ανθρώπου. Η σύγχρονη οικογένεια και το σχολείο παραπέμπουν στην ίδια κοινωνική διαδικασία: η οικογένεια στέλνει στο σχολείο και το σχολείο παραπέμπει στην οικογένεια. **Σχολική και οικογενειακή κοινωνικοποίηση** είναι στην πραγματικότητα **συμπληρωματικές**. Ο ψυχοπαιδαγωγικός ρόλος του σχολείου δεν είναι να αναπληρώσει το οικογενειακό περιβάλλον αλλά να το συμπληρώσει. Ξεκινώντας από την προσχολική ηλικία, ο παιδικός σταθμός πρέπει να αποτελεί ένα εναλλακτικό περιβάλλον που προσφέρει στο παιδί άλλες ευκαιρίες για εμπειρίες από το σπίτι καθώς και τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για ανάπτυξη.

Η προσαρμογή του παιδιού στο σχολείο σημαίνει το πέρασμα από την προσχολική ηλικία της ανεμελιάς και της ασφάλειας που προσφέρει το οικογενειακό περιβάλλον, στη σχολική ηλικία, κατά τη διάρκεια της οποίας το **σχολείο** γίνεται το **κεντρικό σημείο αναφοράς** στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και συνολικά της προσωπικότητάς των παιδιών. Τα περισσότερα παιδιά σχολικής ηλικίας στις πρώτες μέρες που πάνε στο σχολείο αντιμετωπίζουν μια σχετική **δυσκολία προσαρμογής** στο σχολικό περιβάλλον, με την έννοια ότι πρέπει να προσαρμοστούν σε ένα εντελώς καινούργιο, ευρύτερο και πιο πολύπλοκο-σε σχέση με το οικογενειακό-περιβάλλον, που έχει συγκεκριμένες απαιτήσεις και υποχρεώνει τους μαθητές σε πολλαπλές προσαρμογές, κοινωνικές και γνωστικές. Αυτές οι προσαρμογές δεν γίνονται από τη μια στιγμή στην άλλη, αλλά απαιτούν χρόνο. Γενικά ένα παιδί αισθάνεται άβολα όταν φτάσει η στιγμή που θα πρέπει να αποχωριστεί τα πρόσωπα ή τα αντικείμενα που του είναι οικεία. Το 4% περίπου των παιδιών αλλά και των νεαρών εφήβων νιώθουν έντονο και υπερβολικό άγχος όχι μόνο όταν χρειαστεί να αποχωριστούν το σπίτι ή τα άτομα που έχουν αναλάβει τη φροντίδα τους, αλλά ακόμα και όταν σκέφτονται ότι θα τους συμβεί κάτι τέτοιο. Σε αυτή την περίπτωση το έντονο υπερπροστατευτικό περιβάλλον εντείνει την κατάσταση.

Ένα ποσοστό 2% περίπου του μαθητικού πληθυσμού δηλώνει απροθυμία να πάει σχολείο εκδηλώνοντας με διαφορετικούς τρόπους την άρνησή του (δικαιολογίες, ψυχοσωματικά συμπτώματα, επιθετικότητα κ.λπ.). Στις περιπτώσεις αυτές μιλάμε για **σχολική φοβία**. Είναι όμως σημαντικό να ξεχωρίζουμε τη σχολική φοβία από τη φυσιολογική δυσκολία προσαρμογής ενός παιδιού στο σχολικό περιβάλλον.

Ο ρόλος του δασκάλου είναι πολύ σημαντικός για την πιο γρήγορη και ομαλή

προσαρμογή του παιδιού στη σχολική πραγματικότητα, ιδιαίτερα στην Α΄ Δημοτικού. Μέσα από τη σχέση με το δάσκαλο το παιδί βιώνει ολόκληρο το σχολικό σύστημα και νιώθει συναισθήματα χαράς και ασφάλειας όταν η σχέση μαζί του είναι καλή και ισορροπημένη.

Βοηθητικός επίσης παράγοντας που συμβάλλει στην προσαρμογή των παιδιών είναι ο **φυσικός χώρος** του σχολείου. Ένα σχολείο για παράδειγμα, πρέπει να διαθέτει τους κατάλληλους χώρους και οι αίθουσες να είναι με τέτοιο τρόπο διαρρυθμισμένες, ώστε να δημιουργούν μια ευχάριστη ατμόσφαιρα στα παιδιά προσαρμοσμένες στην ηλικία και στις ανάγκες τους.

9.1.1. Προϋποθέσεις καλής προσαρμογής

Με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, ο εγωκεντρισμός που διέκρινε μέχρι τότε το νήπιο σταδιακά υποχωρεί, καθώς το παιδί της σχολικής ηλικίας αρχίζει να δείχνει ενδιαφέρον για τα άλλα πρόσωπα και περνάει από το «εγώ» στο «εμείς».

Στο σχολείο το παιδί μαθαίνει να προσαρμόζεται σε ένα καινούργιο περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει νέα πρόσωπα με νέες δυναμικές διαφορετικές από το οικείο περιβάλλον της οικογένειας. Στο περιβάλλον του σχολείου το παιδί καλείται να ανταποκριθεί σε όλα τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτό. Για να είναι πιο εύκολη η προσαρμογή του παιδιού στο σχολείο, οι γονείς μπορούν να εστιάσουν στα παρακάτω:

- Είναι βοηθητικό για το παιδί να επισκεφτεί μαζί με τους γονείς το σχολείο του στην αρχή της σχολικής χρονιάς πριν ακόμα ξεκινήσουν τα μαθήματα με σκοπό να εξοικειωθεί με τον χώρο.
- Οι γονείς από την πλευρά τους, την πρώτη μέρα που το παιδί τους πηγαίνει στο σχολείο, πρέπει να είναι συγκρατημένοι και να μην εκδηλώνουν την τυχόν αγωνία τους για την καινούργια φάση που θα διανύσει το παιδί τους.
- Επίσης οι προετοιμασίες για το σχολείο από τους γονείς και το παιδί είναι σημαντικό να γίνονται με χαρά.

9.2. Η μελέτη του παιδιού στο σπίτι

Ένας σημαντικός παράγοντας, που βοηθάει επίσης στην καλή προσαρμογή του παιδιού στο σχολείο, εκτός από τη συνεργασία σχολείου-οικογένειας, είναι το σύστημα εργασίας και μελέτης του παιδιού στο σπίτι.

Η ικανότητα για μάθηση είναι έμφυτη σε κάθε άνθρωπο από τη στιγμή της γέννησής του. Ένα ζήτημα που απασχολεί έντονα τους γονείς με την έναρξη της φοίτησης του παιδιού στο σχολείο και σε πάρα πολλές περιπτώσεις αποτελεί μόνιμη πηγή διαφωνιών και δυσλειτουργιών μέσα στην οικογένεια, είναι η μάθηση μέσα από τη μελέτη των παιδιών στο σπίτι. Είναι κοινά αποδεκτό ότι η μελέτη στο σπίτι αποτελεί απαραίτητη συνέχεια και ολοκλήρωση της μάθησης στο σχολείο.

Όμως ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος των γονέων στη διαδικασία αυτή;

Οι έρευνες για την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού σχολικής ηλικίας έχουν δείξει ότι το παιδί, όταν εισέρχεται στο σχολείο είναι έτοιμο να αναλάβει τις ευθύνες που απορρέουν από την νέα ιδιότητα του μαθητή. Ο τρόπος όμως αντιμετώπισης του θέματος αυτού από τους γονείς προκαλεί σύγχυση και οξύνει αδικαιολόγητα τις σχέσεις με τα παιδιά, αφού τις περισσότερες φορές οι γονείς υποτιμούν την ικανότητα του παιδιού για ανάληψη **προσωπικής δέσμευσης** στη μελέτη και **υπερεμπλέκονται**, αναλαμβάνοντας συχνά ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ του παιδιού με το σχολείο ή ακόμα και "δασκάλου" στο σπίτι. Με τον τρόπο όμως αυτό αφαιρούν ουσιαστικά την αμεσότητα της επικοινωνίας του παιδιού με τον εκπαιδευτικό και στερούν το παιδί από τη δυνατότητα ανάληψης της προσωπικής ευθύνης για τη μελέτη στο σπίτι.

Την ανασφάλεια αυτή των γονέων σχετικά με την ικανότητα του παιδιού να αναλαμβάνει προσωπική δέσμευση σε ό,τι αφορά στη μελέτη του στο σπίτι επιτείνουν και ενισχύουν συχνά οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί (ιδιαίτερα των μικρών τάξεων), ίσως για να προλάβουν μια δική τους αποτυχία στην προσπάθειά τους να επικοινωνήσουν σωστά με το κάθε παιδί ξεχωριστά και να του καλλιεργήσουν το ενδιαφέρον για μάθηση σε σχέση με όσα διδάσκονται στο σχολείο. Ο φόβος για αποτυχία του σχολικού συστήματος γενικότερα, οδηγεί στην υπερεμπλοκή των γονέων, που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αποδίδει τα αναμενόμενα, αλλά οδηγεί μάλλον σε αντίθετα αποτελέσματα.

9.2.1. Χώρος μελέτης του παιδιού

Όταν το παιδί επιστρέφει από το σχολείο πρέπει να φάει πρώτα και να ξεκουραστεί μισή με μία ώρα, προτού ξεκινήσει τη δουλειά του για το σχολείο. Το παιδί πρέπει να ξέρει ότι θα ασχοληθεί με την εργασία του, χωρίς να τη διακόπτει για παιχνίδι, τηλέφωνα κ.λ.π.. Ο χρόνος που το παιδί μελετάει τα μαθήματά του πρέπει να είναι με τέτοιο τρόπο οργανωμένος, ώστε να υπάρχει αρκετός χρόνος για παιχνίδι, αφού τελειώσει την εργασία του.

Είναι βοηθητικό, αν είναι δυνατόν, να έχει το παιδί **το δικό του χώρο** μελέτης είτε αυτός είναι το δικό του δωμάτιο με το γραφείο του, είτε είναι μια γωνιά στο σπίτι που θα είναι δική του. Σε αυτό το χώρο, το παιδί μπορεί να έχει τα βιβλία του και τα προσωπικά του αντικείμενα μελέτης, χωρίς να αναγκάζεται να μετακινείται συνεχώς. Με αυτό τον τρόπο, το παιδί δεν ενοχλείται και δεν αποσπάται η προσοχή του από τα άλλα μέλη της οικογένειας. Σε πολλές οικογένειες υπάρχει η συνήθεια να μελετάει το παιδί σε κάποιον κοινό χώρο του σπιτιού (π.χ. καθιστικό, σαλόνι, κουζίνα) ώστε να είναι κοντά με τον γονιό. Είναι εύλογο ότι σε αυτή την περίπτωση, το παιδί δεν μπορεί να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στη δουλειά του, η προσοχή του διασπάται με κάθε ερέθισμα και κατ'επέκταση παρατείνεται ο χρόνος της μελέτης του. Με αυτό τον τρόπο έχουμε παιδιά που διαβάζουν

όλο το απόγευμα και γονείς εκνευρισμένους, επειδή το παιδί τους δεν μπορεί να οργανώσει το χρόνο του διαφορετικά.

9.2.2. Αντιμέτωπιση της μελέτης του παιδιού από το γονιό

- Οι γονείς, από τη δική τους την πλευρά, πρέπει να αντιμετωπίζουν τη δουλειά του παιδιού τους στο σπίτι με **σοβαρότητα** και **σεβασμό** δίχως να την υποτιμούν με χαρακτηρισμούς όπως για παράδειγμα «σιγά τη δουλειά που έχεις να κάνεις».
- Είναι σημαντικό να λαμβάνουν υπόψη οι γονείς το εξελικτικό στάδιο που διανύει το παιδί τους και να μην το αντιμετωπίζουν ως ενήλικα. Οι γονείς σε συνεργασία με το παιδί μπορούν να κάνουν ένα **πρόγραμμα μελέτης** του παιδιού με σκοπό την καλύτερη δυνατή οργάνωσή της. Η συνεργασία με το παιδί σε αυτό το θέμα δίνει τη δυνατότητα στο γονιό να συνδυάσει την οργάνωση της μελέτης με τις ανάγκες του παιδιού.
- Ο γονέας, κατά τη διάρκεια της μελέτης του παιδιού μπορεί να βρίσκεται κοντά του, ώστε να το βοηθήσει μόνο αν είναι πραγματικά απαραίτητο και να δώσει διευκρινίσεις αν το παιδί δεν έχει καταλάβει κάτι.
- Χρειάζεται **υπομονή** και **πίστη** από το γονιό στις ικανότητες του παιδιού για να μην του περάσει το μήνυμα ότι δεν μπορεί να τα καταφέρει. Συχνά συναντάμε γονείς που περνάνε όλο το απόγευμα σχεδόν δίπλα με το παιδί τους σε μία καρέκλα καθισμένοι, γιατί θεωρούν ότι αλλιώς το παιδί τους δεν θα τα καταφέρει. Στη συνέχεια κουράζονται, απογοητεύονται, όμως το πιο σημαντικό είναι ότι το παιδί τους νιώθει ανίκανο να αντεπεξέλθει στις σχολικές του υποχρεώσεις μόνο του.
- Ο γονιός τέλος, είναι αυτός που θα οργανώσει σε συνεργασία με το παιδί με τέτοιο τρόπο τη μελέτη του, ώστε να του μείνει και ελεύθερος χρόνος αργότερα για παιχνίδι.

9.2.3. Αντιμέτωπιση των εξετάσεων από τους γονείς

Ένα θέμα που απασχολεί επίσης έντονα τους γονείς, είναι η αντιμετώπιση των εξεταστικών περιόδων των παιδιών τους. Όταν οι μαθητές έχουν διαγωνίσματα και εξετάσεις, ιδιαίτερα στην εφηβεία, έχουν μεγάλη αγωνία, την οποία πολλές φορές δεν λεκτικοποιούν, γιατί οι γονείς τους είναι εκείνοι που συχνά εντείνουν την κατάσταση αντί να κατευνάσουν τα παιδιά τους. Συχνά οι γονείς εκφράζουν με τέτοιο τρόπο την **αγωνία** τους για την επίδοση των παιδιών τους, σαν να επρόκειτο να περάσουν οι ίδιοι εξετάσεις. Αυτό έχει ως συνέπεια να εισπράττουν τα παιδιά την αγωνία των γονιών τους και να αντιστρέφονται οι ρόλοι. Έχουμε έτσι γονείς αγχωμένους και παιδιά φαινομενικά αδιάφορα, που προσπαθούν να ηρεμήσουν τους γονείς. Είναι πολύ σημαντικό στην περι-

οδο των εξετάσεων:

- οι γονείς να βρίσκονται δίπλα στα παιδιά τους **υποστηρικτικά** κάνοντας τους παρέα, όταν αυτά το έχουν ανάγκη.
- να είναι σε θέση να **κουβεντιάσουν** μαζί τους όταν τα παιδιά το χρειάζονται, να ακούν τις αγωνίες τους και να εστιάζουν στα συναισθήματά τους.
- να είναι **πρόθυμοι να βοηθήσουν**, αν είναι δυνατόν, και να τονίζουν ότι η προσπάθεια είναι απαραίτητη για την επιτυχία.

Η **ενθάρρυνση** των παιδιών από τους γονείς περνάει στα παιδιά το μήνυμα ότι ο γονιός πιστεύει στις ικανότητές τους και κατ'επέκταση τα βοηθάει να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες με περισσότερη σιγουριά.

9.2.4. Εξωσχολικές δραστηριότητες

Πολλοί γονείς και εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι είναι καλό για το παιδί τους να μαθαίνει όσο το δυνατόν περισσότερα πράγματα «τώρα που είναι μικρό και πρέπει να αξιοποιεί τον χρόνο του». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να φορτώνουν σε τέτοιο βαθμό το παιδί τους με εξωσχολικές υποχρεώσεις (μαθήματα ξένων γλωσσών, σπορ, γυμναστική, μουσική κ.ά.), ώστε να μην έχει καθόλου **ελεύθερο χρόνο** για παιχνίδι. Αυτές οι δραστηριότητες μπορούν να ενταχθούν σε μέρες που υπάρχουν λιγότερα μαθήματα για την επόμενη ημέρα. Διαφορετικά το παιδί κουράζεται, εκνευρίζεται και δεν εκτονώνεται. Επίσης η επιλογή καλλιτεχνικών και αθλητικών δραστηριοτήτων πρέπει να γίνεται σύμφωνα με **τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις του ίδιου του παιδιού**. Η επιλογή αυτών των δραστηριοτήτων έχει σκοπό την **εκμάθηση κανόνων**, την ανάπτυξη και καλλιέργεια **πνεύματος συνεργασίας** καθώς και την **ενίσχυση των δυνατών σημείων** του παιδιού. Είναι εύλογο πόσο σημαντικές είναι αυτές οι δραστηριότητες για την τόνωση του αυτοσυναισθήματος του ίδιου του παιδιού. Ένα παιδί που δυσκολεύεται, για παράδειγμα, να συνεργαστεί στο σχολείο σε ομάδες, μπορεί να μάθει να υπακούει σε κανόνες και να συνεργάζεται με άλλους μέσω μιας αθλητικής δραστηριότητας. Αν όμως η επιλογή της αθλητικής, για παράδειγμα, δραστηριότητας δεν ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντά του, τότε θα βιώσει συναισθήματα ανασφάλειας και μειονεκτικότητας αφού και σε αυτόν τον τομέα, όπως και σε άλλους που έχει προσπαθήσει, δεν τα καταφέρνει.

9.3. Επιθετικότητα στο σχολείο

Πολλές φορές παρατηρείται το φαινόμενο να εκδηλώνεται βίαιη συμπεριφορά των μαθητών στο σχολείο:

- ✓ μεταξύ των μαθητών
- ✓ μεταξύ των μαθητών και των εκπαιδευτικών

✓ κατά τη σχολικής περιουσίας (καταστροφή αντικειμένων, κτιρίου κ.λπ.).

Πολλές έρευνες έχουν εστιάσει στο φαινόμενο της σχολικής βίας και έχουν δείξει ότι οι διαστάσεις του φαινομένου είναι πολύ πιο σημαντικές από όσο αρχικά θεωρούνταν. Αν και τα φαινόμενα σχολικής βίας είναι πιο ήπια και λιγότερα σε έκταση στην Ελλάδα από ότι είναι σε άλλες χώρες (π.χ. Β. Αμερική, Κεντρική Ευρώπη), είναι φανερό ότι τέτοια φαινόμενα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη προσοχή και ότι αφορούν όχι μόνο τους μαθητές και τις οικογένειες τους, αλλά και ολόκληρο το σχολικό σύστημα.

9.3.1. Θεωρίες εκδήλωσης της επιθετικότητας

Η **αιτιολογία** για την προέλευση και την εμφάνιση της επιθετικότητας στα παιδιά και τους εφήβους έχει αναλυθεί με διάφορους τρόπους ανάλογα με τη θεωρία στην οποία στηρίζεται η ανάλυση. Συγκεκριμένα υπάρχουν δύο μεγάλες σχολές θεωριών που αναλύουν το φαινόμενο εκδήλωσης της επιθετικότητας στον άνθρωπο: η μία στηρίζεται στην ψυχανάλυση και την εθολογία (Freud, Lorenz) και η άλλη έχει τις ρίζες της στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης και της μίμησης προτύπων (Dollard & Miller, Bandura).

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, η επιθετικότητα αντιμετωπίζεται ως ψυχική ενέργεια, είναι έμφυτη στον άνθρωπο και συνδέεται άμεσα με το ένστικτο της σεξουαλικότητας και της αυτοσυντήρησης. Η επιθετικότητα αποτελεί μια αναπόφευκτη εκδήλωση συμπεριφοράς (Freud), εμφανίζεται ως εσωτερική ετοιμότητα του ατόμου, όχι μόνο σε περιπτώσεις αντίδρασης και απειλής της ασφάλειας του ατόμου, αλλά και ως ζωτική ανάγκη (Lorenz).

Η δεύτερη θεωρία στηρίζει το φαινόμενο της επιθετικότητας ως αποτέλεσμα κοινωνικής μάθησης, δηλαδή το παιδί που εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά έχει βρεθεί αρκετές φορές «εκτεθειμένο» σε αντίστοιχες συμπεριφορές ενηλίκων. Η επιθετικότητα, ως μορφή συμπεριφοράς, προκαλείται με τη χρήση αμοιβών, ποινών και προτύπων στον κοινωνικό περίγυρο του παιδιού.

Ανάλογα με την υιοθέτηση της μίας ή της άλλης θεωρητικής κατεύθυνσης για την εκδήλωση της επιθετικότητας, ποικίλλουν και οι τρόποι αντιμετώπισης της στα παιδιά. Είναι όμως σημαντικό να υπάρχει ένα βασικό **σύστημα αξιολόγησης** της επιθετικότητας όπως και των άλλων προβληματικών συμπεριφορών που εκδηλώνουν τα παιδιά, ώστε να υπάρχει ένα κοινό σημείο αναφοράς μεταξύ εκπαιδευτικών και γονέων. Για να αξιολογηθεί μία συμπεριφορά αν είναι ή όχι προβληματική πρέπει να χρησιμοποιούνται **στατιστικά** και **λειτουργικά** κριτήρια⁹. Τα **στατιστικά κριτήρια** εστιάζουν στην συχνότητα εμφάνισης του συμπτώματος και το βαθμό που αυτό αποκλίνει από το μέσο-φυσιολογικό του

⁹ Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1988). *Κλινική ψυχολογία*. Αθήνα: αυτοέκδοση.

πληθυσμού που αναφέρεται. Τα **λειτουργικά κριτήρια** εστιάζουν στις επιπτώσεις και τα αποτελέσματα που έχει μία μορφή συμπεριφοράς στη δια-προσωπική και ενδο-προσωπική προσαρμογή του παιδιού.

9.3.2. Μορφές επιθετικότητας στο σχολείο

Μια μορφή βίας που εμφανίζεται στο σχολείο είναι ο **εκφοβισμός** (bullying) που εκδηλώνεται ως συμπεριφορά από ορισμένους μαθητές, που οδηγεί στη **θυματοποίηση** (victimization) κάποιων συνομηλίκων ή συνήθως μικρότερων συμμαθητών τους. Ως εκφοβισμός ή θυματοποίηση ορίζεται η έκθεση ενός μαθητή σε τακτά χρονικά διαστήματα σε αρνητικές πράξεις επιθετικής συμπεριφοράς ενός ή περισσότερων μαθητών¹⁰.

Ο μαθητής που δέχεται βία και δεν μπορεί να αντιδράσει είναι το **θύμα**, το οποίο βιώνει μια κατάσταση ανισορροπίας σε συναισθηματικό, σωματικό και γνωστικό επίπεδο. Συχνές μορφές συμπεριφοράς του θύματος είναι η απόσυρση, το κλάμα, ο πόνος, αλλά και ο εσωτερικευμένος θυμός.

Ο μαθητής που εκδηλώνει βία είναι ο **θύτης** ο οποίος εκφράζει ψυχρότητα και αδιαφορία για το θύμα, έλλειψη ενσυναίσθησης, δεν λεκτικοποιεί τα συναισθήματά του και θεωρεί ότι το θύμα ευθύνεται το ίδιο για την επίθεση που του ασκείται και ότι του αξίζει να υποφέρει. Ο μαθητής-θύτης επιδιώκει συνήθως να έχει και τη συμπαράσταση των φίλων του για τις πράξεις βίας που ασκεί καθώς με αυτό τον τρόπο προσπαθεί να αποκτήσει κύρος και δύναμη μεταξύ των συνομηλίκων του. Συχνά οι πράξεις βίας και η ταπείνωση των άλλων παιδιών είναι ένας τρόπος για να αναπληρώσει ο μαθητής-θύτης την χαμηλή αυτοεκτίμηση που έχει.

Στο σχολείο ο μαθητής-θύτης εκδηλώνει αρνητικές πράξεις ή επιθετική συμπεριφορά με τους παρακάτω τρόπους:

- με σωματική βία (ξύλο, προσβλητικές χειρονομίες)
- με λεκτική βία (βρισιές, απειλές ή υποτιμητικές εκφράσεις)
- με ψυχική βία (αποκλεισμό παιδιών από την ομάδα)

Η επιθετικότητα των παιδιών στο σχολείο διαταράσσει την ομαλή σχολική λειτουργία. Ο τρόπος παρέμβασης από την πλευρά του σχολείου εστιάζεται στην επιβολή πειθαρχίας με σκοπό την υπακοή του παιδιού στους κανόνες του σχολείου. Συχνά η υπακοή του παιδιού επιτυγχάνεται με την επιβολή τιμωρίας. Υπακοή όμως δεν σημαίνει εσωτερική πειθαρχία και ενδοπροσωπικό έλεγχο της συμπεριφοράς του παιδιού με την επιβολή του κύρους των ενηλίκων/εκπαιδευτικών που προκαλεί φόβο και εξαναγκάζει το παιδί. Όταν ένα παιδί δέχεται αυταρχική και επιθετική συμπεριφορά από τον ενήλικα δάσκαλο ή γονέα

¹⁰ Olweus, D. (1996). Bully/Victim Problems in School. *Prospects* vol XXVI, no2, 331-359.

είναι πιθανόν να αναπαράγει στη συνέχεια στα άλλα παιδιά την αυταρχική και επιθετική συμπεριφορά που τυχόν έχει δεχτεί. Ο φαύλος κύκλος συνεχίζεται και τα αποτελέσματα της επιβολής της πειθαρχίας από τους εκπαιδευτικούς είναι βραχυπρόθεσμα.

9.3.3. Τρόποι αντιμετώπισης της επιθετικότητας από τους εκπαιδευτικούς

Οι εκπαιδευτικοί όταν έρχονται αντιμέτωποι με μορφές επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών αντιδρούν με διαφορετικούς τρόπους ως προς την επίλυση συγκρούσεων.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να αναφερθούμε στους παρακάτω τρόπους αντιμετώπισης της επιθετικότητας από τους εκπαιδευτικούς:

- η αυταρχική στάση (με επιβολή τιμωρίας)
- η διδακτική στάση (που εστιάζει σε διδάγματα και νουθεσίες)
- η στάση παραγνώρισης (ή με επίδειξη αδιαφορίας)
- η στάση συμβιβασμού (η προσπάθεια δηλαδή συμβιβασμού για τα αντιμαχόμενα μέρη)
- η στάση κατευνασμού (η προσπάθεια δηλαδή να ηρεμήσει το κλίμα)
- η στάση επίλυσης του προβλήματος (η εξεύρεση δηλαδή πιθανών λύσεων στο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά).

Είναι σημαντικό, επίσης, να γνωρίζει ο εκπαιδευτικός με ποιο τρόπο αντιμετωπίζουν οι άλλοι εκπαιδευτικοί παρόμοιες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών, για να μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά και σε συνεργασία μαζί τους για την κοινή αντιμετώπιση του προβλήματος. Η επιλογή του κατάλληλου τρόπου αντιμετώπισης από την πλευρά των εκπαιδευτικών οδηγεί στην αποτελεσματική θετική επίλυση και στην καλλιέργεια καλού κλίματος στον σχολικό χώρο.

Είναι ευνόητο ότι η αντιμετώπιση της επιθετικότητας στο χώρο του σχολείου αποτελεί μία διαδικασία που αφορά **εκπαιδευτικούς** και **γονείς**, οι οποίοι μπορούν σε **συνεργασία** μεταξύ τους να εμπλακούν και να συμβάλλουν στη μείωση του προβλήματος.

Πρώτα από όλα, όμως, είναι σημαντικό να εντοπίσουμε τους **παράγοντες κινδύνου** (risk factors) που πιθανόν σχετίζονται με προβλήματα εμφάνισης επιθετικής συμπεριφοράς των μαθητών. Οι παράγοντες αυτοί αφορούν τρία επίπεδα:

- α) τον **μαθητή** (συμπεριφορές, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, σχέση του με το σχολείο)
- β) την **οικογένεια** (οικογενειακές συγκρούσεις, οικονομικά προβλήματα, προβλήματα επιβίωσης, σημαντικά γεγονότα όπως διαζύγιο, θάνατος κ.λπ.)
- γ) το **άμεσο και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον** (γειτονιά, σχέση σπιτιού-γειτονιάς, κοινωνική οργάνωση, πρότυπα βίας από τα ΜΜΕ, απου-

σία εξωσχολικών δραστηριοτήτων κ.α.).

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι παραπάνω παράγοντες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ως **ενδείξεις** από τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς και όχι ως τεκμήρια ευθύνης και ενοχής με δογματικό τρόπο που να στιγματίζει και να κατηγοριοποιεί. Η εκδήλωση μιας επιθετικής συμπεριφοράς μπορεί να αποτελέσει συνδυασμό διαφορετικών παραγόντων, όπως των συνθηκών, του περιβάλλοντος και της προσωπικότητας του μαθητή.

Συνοπτικά η αντιμετώπιση της επιθετικής συμπεριφοράς των μαθητών μπορεί να ακολουθήσει τα παρακάτω βήματα:

1. Προσδιορίζουμε τα χαρακτηριστικά της επιθετικής συμπεριφοράς σύμφωνα με την **περιγραφή των εκπαιδευτικών**.
2. Προσδιορίζουμε τα χαρακτηριστικά της επιθετικής συμπεριφοράς με βάση την **περιγραφή των γονέων**.
3. Προσπαθούμε να εντοπίσουμε τις πιθανές **αιτίες**, τα **κίνητρα** και τις **ανάγκες** που βρίσκονται πίσω από τη συμπεριφορά του παιδιού.
4. Δίνουμε συγκεκριμένες **οδηγίες** στους γονείς και στους εκπαιδευτικούς για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας όπως:
 - ✓ δεν αντιδρούμε με επιθετικότητα,
 - ✓ δεν χαρακτηρίζουμε και δεν βάζουμε ταμπέλα στο παιδί,
 - ✓ χαρακτηρίζουμε μόνο τη συμπεριφορά και όχι το ίδιο το παιδί
 - ✓ παρατηρούμε αν το πρόβλημα εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές,
 - ✓ προωθούμε το διάλογο μεταξύ γονέων και παιδιών με σκοπό την έκφραση συναισθημάτων από την πλευρά των παιδιών
5. Εξετάζουμε τα **εξελικτικά χαρακτηριστικά** του παιδιού σε σχέση με την συγκεκριμένη συμπεριφορά.
6. Βρίσκουμε σε συνεργασία με το ίδιο το παιδί **εναλλακτικούς τρόπους** συμπεριφοράς που θα ικανοποιούν τα εμπλεκόμενα μέρη σε μία σύγκρουση.

Η επιθετικότητα αποτελεί για το παιδί έναν τρόπο επικοινωνίας με τους άλλους, η οποία όμως δεν είναι λειτουργική ούτε για το ίδιο ούτε για το περιβάλλον του. Το ίδιο το παιδί με την εκδήλωση μιας επιθετικής συμπεριφοράς μας δίνει πληροφορίες ότι κάτι δεν πάει καλά με την προσαρμογή του στο περιβάλλον του. Είναι σημαντικό το σχολικό και το οικογενειακό περιβάλλον να **προλαμβάνουν** περιστατικά και εκδηλώσεις βίας και να είναι κατάλληλα προετοιμασμένα να αντιμετωπίσουν με συνεργατικούς τρόπους μεταξύ τους πιθανές εκδηλώσεις επιθετικότητας. Είναι πολύ βασικό για ένα παιδί να νιώθει ότι τα άτομα που το περιβάλλουν το αποδέχονται, το αγαπούν και ενδιαφέρονται για αυτό. Όταν επικρατούν συναισθήματα αποδοχής, ασφάλειας και αγάπης, τότε το παιδί δεν έχει την ανάγκη να προσελκύσει με βίαιους τρόπους συμπεριφοράς την προσοχή των συμμαθητών, των εκπαιδευτικών και των γονιών του.

9.4. Η τιμωρία στο παιδί

Ένα θέμα που τίθεται πολύ συχνά από τους γονείς είναι το θέμα της τιμωρίας των παιδιών. Οι γονείς αναρωτιούνται αν πρέπει να τιμωρούν τα παιδιά τους και με ποιο τρόπο πρέπει να τα τιμωρούν.

Η ανάγκη των γονέων να επιβάλλουν τιμωρίες στα παιδιά τους συνδέεται από την αδυναμία τους να βάλουν όρια. Η τιμωρία αποτελεί, σχεδόν καθημερινά, την πιο εύκολη και σύντομη λύση σε πάρα πολλές περιπτώσεις. Για παράδειγμα οι γονείς τιμωρούν: όταν τα παιδιά τους δεν υπακούουν στα λόγια τους, όταν είναι άτακτα, όταν δεν συμμορφώνονται, όταν δεν κάνουν τα μαθήματα τους, όταν δεν τελειώνουν νωρίς τις εργασίες τους, όταν εκδηλώνουν επιθετικότητα, όταν τσακώνονται με τα αδέρφια τους, όταν δεν τακτοποιούν τα πράγματά τους, όταν αυθαδιάζουν, όταν δεν αποδίδουν στο σχολείο, όταν δεν τηρούν τις υποσχέσεις τους, όταν θυμώνουν, όταν ζηλεύουν κ.ο.κ.

Αν αναρωτηθούμε πόσες φορές μέσα στην ημέρα ένας γονιός απειλεί με τιμωρία ή τιμωρεί το παιδί του είναι εύκολο να καταλάβουμε πόσο ένταση επικρατεί σε μία οικογένεια όχι μόνο μεταξύ του γονέα και του παιδιού, αλλά μεταξύ όλων των μελών. Όταν ένας γονιός τιμωρεί το παιδί του υπάρχει εκνευρισμός και από τις δύο πλευρές. Ο εκνευρισμός αυτός επεκτείνεται σε όλη την οικογένεια, η οποία πολύ συχνά περιορίζεται και αυτή στο πλαίσιο της τιμωρίας (για π.χ. δεν πάει εκδρομή όλη η οικογένεια) με αποτέλεσμα να αναδύονται συγκρούσεις μεταξύ των συζύγων και των υπολοίπων μελών. Συχνά επίσης παρατηρείται το φαινόμενο ο ένας γονιός να ακυρώνει τον άλλον στο θέμα της τιμωρίας, γεγονός που έχει σαν συνέπεια να διαφωνούν οι γονείς για τον τρόπο, όχι μόνο της ποινής που θα επιβληθεί, αλλά και της διαπαιδαγώγησης που θα ασκήσουν στο παιδί τους.

Όσον αφορά στο θέμα της ποινής είναι βοηθητικό να απαντηθούν σπό τους γονείς τα παρακάτω ερωτήματα:

- Μέσα στην ημέρα πόσο συχνά απειλούν τα παιδιά τους με τιμωρία; πόσο συχνά τα τιμωρούν;
- Τις τιμωρίες που βάζουν τις έχουν σκεφτεί ή τις αποφασίζουν εκείνη τη στιγμή;
- Όταν τιμωρούν τα παιδιά τους είναι οι ίδιοι συνεπείς ως προς την τήρηση της τιμωρίας από την πλευρά τους; Δηλαδή είναι σε θέση οι ίδιοι πρώτα από όλα να την επιβάλλουν ή μήπως την ακυρώνουν αργότερα και υποκύπτουν στα παρακάλια του παιδιού;
- Η τιμωρία που αποφασίζουν συνδέεται με την πράξη του παιδιού ή όχι; Υπάρχει δηλαδή συνέπεια πράξης και τιμωρίας;
- Έχουν παρατηρήσει ποιες ώρες της ημέρας νιώθουν την ανάγκη να επιβάλλουν τιμωρίες;

- Με ποιο τρόπο τιμωρούν τα παιδιά τους; Στέρηση προνομίων, εξόδων, απομόνωση, λεκτική ή σωματική βία κ.λ.π. ;
- Τα παιδιά τους πως κρίνουν τις τιμωρίες που τους βάζουν οι γονείς τους; Δίκαιες ή άδικες;
- Τα παιδιά τους έχουν καταλάβει την έννοια της τιμωρίας; Οι τιμωρίες υπάρχουν άραγε και για τους μεγάλους ή είναι μόνο «προνόμιο» των παιδιών;
- Οι γονείς επαινούν τα παιδιά τους τόσο συχνά όσο τα τιμωρούν;

Όπως ήδη τέθηκε στο τελευταίο ερώτημα, το θέμα του επαίνου είναι σημαντικό για τη σχέση γονέα-παιδιού. Για να βοηθήσουμε τα παιδιά να καταλάβουν ποια συμπεριφορά είναι ενδεικνυόμενη κάθε φορά, είναι σημαντικό να **επιβραβεύουμε** τα παιδιά όταν ενεργούν με θετικό τρόπο. Για παράδειγμα μπορούμε να λέμε: «μπράβο που μάζεψες τα παιχνίδια σου», «είναι πολύ σημαντικό που έκανες τόσο γρήγορα τα μαθήματα σου, τώρα μπορείς να παίξεις» κ.α.. Είτε μία συμπεριφορά είναι αρνητική είτε θετική πρέπει να εστιάζουμε στη συμπεριφορά και όχι στο ίδιο το παιδί. Το να χαρακτηρίζουμε το ίδιο το παιδί λειτουργεί συχνά ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία, όπως ήδη περιγράφηκε στο κεφ. 8.5. Τα παιδιά χαίρονται αφάνταστα όταν εισπράττουν έναν θετικό λόγο από τους γονείς τους. Μέσα από τον έπαινο τα παιδιά εμπιστεύονται τα θετικά τους σημεία, τα καλλιεργούν, αποκτούν αυτοπεποίθηση και νιώθουν ότι οι γονείς τους τα αγαπούν.

Απαντώντας συνοπτικά στα ερωτήματα που τέθηκαν πιο πάνω πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα παρακάτω σημεία:

1. Όταν επιβάλλουμε μία τιμωρία πρέπει να είμαστε εμείς **οι ίδιοι σε θέση να την τηρήσουμε**. Για παράδειγμα μία τιμωρία η οποία ακυρώνεται γιατί ο γονιός δεν είναι σε θέση να την επιβάλλει δεν έχει καμία ισχύ. Τα παιδιά ξέρουν ποιος από τους δύο γονείς εννοεί αυτά που λέει και ποιος μπορεί να τηρήσει το λόγο του. Δεν είναι τυχαίο που πολύ συχνά σε μία οικογένεια τα παιδιά υπακούουν σε μία και μόνο κουβέντα του ενός γονέα, ενώ αντίθετα αγνοούν τον άλλον γονέα, ο οποίος είναι πιθανό να αφιερώνει πολύ χρόνο στα παιδιά μη μπορώντας όμως να βάλει όρια.
2. Όταν βάζουμε μία τιμωρία είναι σημαντικό να **απευθύνεται στο ίδιο το άτομο** που έχει διαπράξει μία μεμπτή πράξη και όχι να περιλαμβάνει όλη την οικογένεια. Για παράδειγμα όταν ένα παιδί τιμωρείται δεν είναι δυνατόν να στερείται όλη η οικογένεια μία εκδρομή.
3. Πρέπει να υπάρχει **συνάφεια μεταξύ πράξης και τιμωρίας**. Μία συμπεριφορά έχει κάποια συνέπεια. Είναι σημαντικό να εστιάζουμε στην αιτία της συμπεριφοράς και να επιλέγουμε μία τιμωρία που να σχετίζεται με αυτή. Για παράδειγμα όταν ένα παιδί δεν έχει τελειώσει τα μαθήματά

του, ενώ το έχουμε συμφωνήσει, τότε μπορούμε να του στερήσουμε μία έξοδο. Πρέπει επίσης να είμαστε εμείς **σταθεροί και ήρεμοι** σε αυτό που λέμε. Να μην εκφράζουμε εμπάθεια και εκδικητική διάθεση.

4. Ο γονιός πρέπει να **μην προσβάλλει** σε καμία περίπτωση **το παιδί του**. Οι χαρακτηρισμοί που προσβάλλουν και υποτιμούν ένα παιδί, τραυματίζουν την ψυχή του, μειώνουν το αυτοσυναίσθημά του και λειτουργούν ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία.
5. Μία τιμωρία πρέπει να είναι **δίκαιη**. Τα παιδιά ξέρουν πότε μία πράξη τους χρειάζεται τιμωρία. Είναι όμως πολύ ευαίσθητα στο θέμα της δικαιοσύνης. Αν νιώσουν ότι τιμωρούνται άδικα, είναι πιθανόν να χαλάσουν οι σχέσεις μεταξύ μας. Εξάλλου τα παιδιά μέσα από τα παιχνίδια που οργανώνουν συνηθίζουν στην τήρηση κανόνων και είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε αυτούς. Οι παραβάτες ή οι χαμένοι σε ένα παιχνίδι ακολουθούν τις συνέπειες.
6. Είναι πολύ βοηθητικό **να συζητάμε** με το ίδιο το παιδί όχι μόνο για το συμβάν που έγινε αλλά και για τα **συναισθήματά** του για αυτό. Πολύ συχνά εστιάζουμε μια συζήτηση με το παιδί σε θέματα διαδικαστικά (π.χ. τι έγινε, πως το έκανες κ.λπ.) και αγνοούμε τι υπάρχει πίσω από μία πράξη. Είναι πολύ σημαντικό να διερευνούμε τα συναισθήματα των παιδιών και μαζί τους να συζητάμε για τυχόν εναλλακτικές συμπεριφορές τους.
7. Οι γονείς μπορούν να αναφερθούν στο γεγονός ότι **η τιμωρία και η συνέπεια μιας συμπεριφοράς υπάρχει για όλους**. Για παράδειγμα όταν ένας ενήλικας παραβαίνει το νόμο υφίσταται κάποιες κυρώσεις. Με απλό και κατανοητό τρόπο οι γονείς μπορούν να συζητήσουν με τα παιδιά τους περιστατικά από την καθημερινή ζωή για να δείξουν την έννοια της συνέπειας μιας πράξης.

Όπως ήδη ειπώθηκε (σελ. 129) είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι είναι πολύ πιο εύκολο να **καλλιεργήσουμε τη θετική πλευρά** των παιδιών από το να εξαλείψουμε τις αρνητικές τους αντιδράσεις. Συνήθως προσπαθούμε να υποδείξουμε στα παιδιά τι πρέπει να κάνουν χρησιμοποιώντας προστακτικές («ντύσου, πάψε, πλύσου, βιάσου»), απειλές («θα τις φας, θα δεις, θα με πεθάνεις») και τιμωρίες («δεν θα πας στον φίλο σου, θα μείνεις μέσα, δεν έχει δώρο στη γιορτή σου») κ.ά.. Συχνά όμως παραλείπουμε να επιβραβεύουμε τις θετικές συμπεριφορές τους και να τονίζουμε τα δυνατά τους σημεία.

Πιο συγκεκριμένα, στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθεί η καλλιέργεια της συναισθηματικής αγωγής που αποτελεί σημαντικό παράγοντα διευκόλυνσης της επικοινωνίας στην οικογένεια.

9.5. Ανακεφαλαίωση

Η **είσοδος του παιδιού στο σχολείο** αποτελεί το σύμβολο εξόδου του παιδιού από την οικογένεια. Η αρχή της σχολικής φοίτησης αποτελεί ένα σημαντικό σταθμό στη ζωή τόσο του παιδιού όσο και των γονέων του καθώς αρχίζει μια νέα περίοδος για την εξέλιξη της ζωής του ανθρώπου. Τα περισσότερα παιδιά σχολικής ηλικίας στις πρώτες μέρες που πάνε στο σχολείο αντιμετωπίζουν μια σχετική δυσκολία προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον, με την έννοια ότι πρέπει να προσαρμοστούν σε ένα εντελώς καινούργιο, ευρύτερο και πιο πολύπλοκο-σε σχέση με το οικογενειακό-περιβάλλον, που έχει συγκεκριμένες απαιτήσεις και υποχρεώνει τους μαθητές σε πολλαπλές προσαρμογές, κοινωνικές και γνωστικές. Με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, ο εγωκεντρισμός που διέκρινε μέχρι τότε το νήπιο σταδιακά υποχωρεί, καθώς το παιδί της σχολικής ηλικίας αρχίζει να δείχνει ενδιαφέρον για τα άλλα πρόσωπα και περνάει από το «εγώ» στο «εμείς».

Μια μορφή βίας που εμφανίζεται στο σχολείο είναι ο **εκφοβισμός** (bullying) ή η **θυματοποίηση** (victimization). Ως εκφοβισμός ή θυματοποίηση ορίζεται η έκθεση ενός μαθητή σε τακτά χρονικά διαστήματα σε αρνητικές πράξεις επιθετικής συμπεριφοράς ενός ή περισσότερων μαθητών.

Η αιτιολογία για την προέλευση και την εμφάνιση της **επιθετικότητας** στα παιδιά και τους εφήβους έχει αναλυθεί με διάφορους τρόπους, ανάλογα με τη θεωρία στην οποία στηρίζεται η ανάλυση. Συγκεκριμένα υπάρχουν δύο μεγάλες σχολές θεωριών που αναλύουν το φαινόμενο εκδήλωσης της επιθετικότητας στον άνθρωπο: η μία στηρίζεται στην ψυχανάλυση και την εθολογία και η άλλη έχει τις ρίζες της στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης και της μίμησης προτύπων. Για να **αξιολογηθεί** μία συμπεριφορά αν είναι ή όχι προβληματική πρέπει να εφαρμόζουμε στατιστικά και λειτουργικά κριτήρια. Τα **στατιστικά κριτήρια** εστιάζουν στην συχνότητα εμφάνισης του συμπτώματος και το βαθμό που αυτό αποκλίνει από το μέσο-φυσιολογικό του πληθυσμού που αναφέρεται. Τα **λειτουργικά κριτήρια** εστιάζουν στις επιπτώσεις και τα αποτελέσματα που έχει μία μορφή συμπεριφοράς στη δια-προσωπική και ενδο-προσωπική προσαρμογή του παιδιού. Υπάρχουν οι παρακάτω **τρόποι αντιμετώπισης της επιθετικότητας** από τους εκπαιδευτικούς: η αυταρχική στάση με επιβολή τιμωρίας, η διδακτική στάση, η στάση παραγνώρισης, η στάση συμβιβασμού, η στάση κατευνασμού, η στάση επίλυσης του προβλήματος.

Είναι επίσης σημαντικό να εντοπίσουμε τους **παράγοντες κινδύνου** που πιθανόν σχετίζονται με προβλήματα επιθετικής συμπεριφοράς των μαθητών και αφορούν τρία επίπεδα: α) τον **μαθητή**, β) την **οικογένεια**, γ) το **άμεσο και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον**.

Η ανάγκη των γονέων να επιβάλλουν **τιμωρίες** στα παιδιά τους συνδέεται με

την αδυναμία τους να βάλουν όρια. Όταν επιβάλλουμε μία τιμωρία πρέπει να είμαστε εμείς οι ίδιοι σε θέση να την τηρήσουμε. Όταν βάζουμε μία τιμωρία είναι σημαντικό να απευθύνεται στο ίδιο το άτομο που έχει διαπράξει μία μεμπτή πράξη και όχι να περιλαμβάνει όλη την οικογένεια. Πρέπει να υπάρχει συνάφεια μεταξύ πράξης και τιμωρίας. Είναι σημαντικό να εστιάζουμε στην αιτία της συμπεριφοράς και να επιλέγουμε μία τιμωρία που να σχετίζεται με αυτή. Πρέπει να είμαστε εμείς σταθεροί και ήρεμοι σε αυτό που λέμε. Να μην εκφράζουμε εμπάθεια και εκδικητική διάθεση. Ο γονιός πρέπει να μην προσβάλλει σε καμία περίπτωση το παιδί του. Μία τιμωρία πρέπει να είναι δίκαιη. Είναι βοηθητικό να συζητάμε με το ίδιο το παιδί όχι μόνο για το συμβάν που έγινε αλλά και για τα συναισθήματά του πάνω σε αυτό. Είναι πολύ σημαντικό να διερευνούμε τα συναισθήματα των παιδιών και μαζί τους να συζητάμε για τυχόν εναλλακτικές συμπεριφορές τους.